

ДЕРЖАВНА ТОПОНІМІЧНА ПОЛІТИКА ТА СУЧАСНЕ КИЄВОЗНАВСТВО

Наталія Терес

STATE TOPONYMIC POLICY AND MODERN KYIV STUDIES

Nataliia Teres

The article is devoted to the formation of the state toponymic policy in the years of independent Ukraine, the characteristics of the essence, the main components of the toponymic policy and the peculiarities of its implementation in the conditions of socio-political transit. It is emphasized that the toponymic policy was implemented in the conditions of the fall of the Soviet totalitarian regime, the implementation of the course of decommunization and de-russification, and ultimately the decolonization of public space. Attention is focused on the international aspect of this topic, the achievements of Ukrainian onomastics in the second half of the 20th century, the activities of the Ukrainian Onomastics Commission, the need to intensify its activities in connection with the implementation of modern naming and renaming tasks. The article describes four stages of the state toponymic policy and their institutional support. The scientific-theoretical and practical support of this policy in the context of Kyiv studies was followed.

Keywords: state toponymic policy, Kyiv, decommunization, de-Russification, Kyiv studies.

Від кінця ХХ століття кардинальні зміни, що відбулися в суспільно-політичній, духовній, гуманітарній та науковій сфері безпосередньо вплинули на існуючий топонімічний простір українських міст, сіл і селищ. В цей час, із різним темпом і масштабами, розпочинається відмова від географічних назв (перш за все урбанонімів), пов'язаних з тоталітарним радянським минулим. Їх заміщують географічні назви, що віддзеркалюють новий історико-культурний, духовний та ідейний зміст сучасного українського суспільства. Процес концептуального оновлення засад топонімічної науки та прикладні потреби державної топонімічної політики вимагали обґрунтованих відповідей на різноманітні питання з перейменувань та найменувань на основі досвіду та результатах наукових досліджень, отриманих історичною наукою, нових даних на основі раніше заборонених або замовчуваних джерел, імплементації цієї інформації в механізм перейменування та найменування географічних назв з урахуванням міжнародних стандартів.

Рушієм цього суспільно-політичного процесу є державна топонімічна політика, для реалізації якої потребувалося створення нової структури та оновлення змісту роботи існуючих топонімічних установ, які займаються збором, дослідженням, кодифікацією, стандартизацією вжитку топонімічної інформації, отриманням та опрацюванням нових даних про топонімічні процеси в минулому, їх взаємозв'язку з історичними та соціально-економічними явищами, повсякденністю, світосприйняттям та менталітетом людей різних поколінь. Цю роботу проводять як державні органи влади (адміністративні, науково-дослідні), так і громадські комісії та організації.

По суті, топонімічна політика є складною формою діяльності, яка визначається особливим змістом і функцією топонімів в організації географічного та суспільного простору, наявністю інструментів та інститутів адміністрування, практичною реалізацією та комунікативною функцією. Державна топонімічна політика забезпечується правовими, організаційними, науковими, інформаційними засадами. Суть топонімічної політики полягає у здійсненні органами адміністративної влади та місцевого самоврядування найменування та перейменування топонімічних об'єктів. Топонімічна політика пов'язана з ідеологічною та національно-культурною складовими, формує образ «території» та надає йому певного емоційного забарвлення. Часом її найменують як «урбаністична політика».

Після проголошення незалежності України особливого значення набуває соціально-політичний контекст топонімії. Ці процеси супроводжують національно-державне будівництво в раніше залежних країнах (постколоніальних, пострадянських), а масштаб та обсяги здійснених найменувань та перейменувань в зарубіжній літературі отримав назву «політична топоніміка».

Декомунізація – перейменування вулиць та демонтаж комуністичного змісту публічного простору в країнах Центральної, Східної Європи та Балтії відбувся в умовах підйому антикомуністичних рухів 1989–1993 рр. Ці процеси, переважно, ініціювали і реалізовували місцеві громади. У січні 1991 р. Польський Сейм ухвалив закон «Про комбатантів та деяких осіб, які були жертвами репресій під час війни та у повоєнний час», яким визнано вину нацистського та радянського режимів у загибелі та заподіяні шкоди багатьом мільйонам громадян. У листопаді 1991 р. у Чехословацькій федеративній республіці був ухвалений закон «Про час не-свободи», яким визнано порушення прав людини впродовж правління комуністичного режиму (1948–1989) (В'ятрович 2015).

За останні десятиліття сформувалася стала історіографічна традиція вивчення топонімічних процесів в постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи (Odaloš 1996). Процеси активізації наукових досліджень з питань топонімії (урбаномії) були узагальнені на міжнародних конференціях ICOS (International Congress of Onomastic Sciences. Міжнародний конгрес ономастичних наук): 26-му Конгресі «Локальність і глобальність у світі імен» (Дебрецен, 2017); Четвертій міжнародній конференції з ономастики «Ім'я та іменування» (Румунія, 2017); 27-му Міжнародному конгресі з ономастичних наук (2021, Краків).

В Україні активізації досліджень з ономастики припадає на кінець 1950-х років. У 1959 р. була скликана І Республіканська нарада з питань топоніміки і ономастики, організатором якої був мовознавець Кирило Цілуйко (1908–1981), у той час – заступник директора Інституту мовознавства імені О. Потебні АН УРСР. У 1960 р. він очолив Комісію з топоніміки та ономастики, перейменовану у 1962 р. в Українську ономастичну комісію (УОК) (1962). Завданням комісії, серед багатьох інших, полягало у координації роботи у сфері вивчення топонімії з Українським географічним товариством, надання консультаційної допомоги органам Верховної Ради, міністерствам і відомствам республіки у вирішенні різних практичних питань, які виникають у процесі підготування довідників з адміністративно-територіального устрою, а також енциклопедій, словників і географічних атласів (Вербич 2019, с. 63). Навколо комісії згуртувалися мовознавці – дослідники ономастики з багатьох областей України. Комісія провадила широку науково-дослідну, науково-консультаційну й редакційно-видавничу роботу, консультувала структури Президії Верховної Ради УРСР з питань найменувань та перейменувань населених пунктів.

На початку 1980-х років УОК працювала над розробкою комплексної наукової теми «Антропонімія України XVII століття» (за матеріалами козацьких реєстрів 1649 р.). Важливим науковим досягненням цих років було видання праці «Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст. (1989). Впродовж другої половини ХХ століття з ономастики виокремилися спеціальні історичні дисципліни: топонімія (вивчає географічні назви), антропонімія (вивчає власні імена людей), етніміка (вивчає власні назви племен, народів і держав) (Вербич 2019 с. 64).

У 1990-х роках основний доробок з ономастики належав науковцям відділу ономастики Інституту української мови НАН України, який очолювала д. ф. н. І. М. Желєзняк (1932–2020). Саме цей відділ став центром дослідження важливих назвознавчих проблем. Ґрунтовний аналіз здобутків української ономастичної науки у другій половині ХХ ст. представлено у праці А. Зубка (Зубко 2005).

Завдання національно-державного будівництва стали поштовхом до наукового осмислення теорії та практики державної топонімічної політики, урізноманітнення тематики наукових досліджень.

Відмова від радянської тоталітарної топонімічної спадщини в Україні розпочалася на початку 1990-х років завдяки ініціативі місцевих органів влади. Розкриття історичної правди щодо злочинної діяльності лідерів більшовизму, їхньої особистої відповідальності за мільйони жертв у роки більшовицького перевороту, Голодомору, в роки Другої світової війни та повоєнний час. У Києві у 1990 році одними з перших були перейменовані вулиці, які носили імена Свердлова, Калініна, Постишева. У 1992 р. відійшли у минуле назви вулиці, пов'язані з темою революції, названі іменам діячів революційного руху, перейменована центральна вулиця Леніна, а також вулиці із «загально-революційними назвами»: Комсомольська, Жовтневої революції, Радянська, Першотравнева та ін. Загалом у 1992 р. було перейменовано 15 вулиць, бульварів, проспектів, 9 назв парків культури та відпочинку, 9 станцій метрополітену, які мали радянські назви (Терес 2013, с. 89–90). Всього впродовж 1990-1993 рр. у Києві було перейменовано 64 вулиці і площі (Різник 2007, с. 7).

Переименовання підтримували обізнані громадян, воно відбувалося переважно «знизу», на основі рішень місцевих органів влади, яка виявляла вкрай насторожену позицію щодо цих змін, в тому числі й у Києві.

Вибудовування державної системи управління топонімічною політикою пройшло ряд етапів. На *першому етапі*, 1991–2004 рр., питання найменування та перейменування географічних об'єктів, стандартизація географічних назв відносилися до компетенції Державного комітету із земельної реформи (1991 р.) та інших пізніше переформатованих подібних органів, завдання яких полягало у впровадженні земельної реформи, розробці та реалізації питань земельної власності, передачі земель з державної власності у приватну та ін. На фоні цих завдань питання топонімічної політики відходило на задній план, ним займалися періодично і не системно.

Практичне втілення завдань топонімічної політики потребувало спеціалізованих структур, у томі числі науково-консультаційних. У 1993 р. Президія Верховної Ради України ухвалила постанову «Про утворення Топонімічної комісії при Президії Верховної Ради України» (від 5 квітня 1993 р. № 3084 – XII), якою затверджувалося Положення про топонімічну комісію та її персональний склад. Топонімічна комісія створювалася як науково-консультаційний орган, до складу якої входили провідні фахівці в галузі мовознавства, історії, географії, етнографії (Я. Дашкевич, М. Ковальський, А. Непокупний, М. Паламарчук, Є. Скляренко, М. Стріха, В. Шевчук та ін.), а також народні депутати, працівники Секретаріату Верховної Ради України – всього 17 осіб. Головне завдання комісії полягало у попередньому розгляді подань обласних, Київської та Севастопольської міських Рад народних депутатів щодо питань, пов'язаних з найменуванням та перейменуванням населених пунктів для подальшого затвердження Президією Верховної Ради України. Рішення топонімічної комісії мали рекомендаційний характер (Про утворення топонімічної комісії 1993).

Постійно діючим органом в ці роки була Національна рада з географічних назв (1993–2006 рр.). Її завдання полягало у розробці проектів відповідних законів та інших законодавчих актів; впровадження наукових основ з методології найменування та перейменування; розгляд пропозицій щодо найменування, перейменування, уточнення назв географічних об'єктів. Важливою функцією Національної ради був нагляд за збереженням назв об'єктів, що є культурною спадщиною України, а також пов'язаних з історією, життям і діяльністю виданих діячів України. На цю структуру покладалося завдання координації діяльності міністерств, відомств та організацій з питань запровадження географічних об'єктів, взаємодія з національними службами інших держав і Групою експертів ООН з географічних назв (Про утворення Національної ради 1993).

Започаткована практика спиратися на думку експертного наукового середовища в питаннях зміни або найменування географічних об'єктів дала позитивний результат. Перейменування назв географічних об'єктів поволі змінювало існуючий тоталітарний топонімічний простір.

В цей же період побачили світ найбільш важливі дослідження з історії київських вулиць. Потреби змін, особливо в найменуваннях географічних об'єктів, які мали відкрито ідеологічний та тоталітарний характер, активізували наукові дослідження з топоніміки та підвищили її суспільне значення. Топонімічна наука вийшла з узбіччя загального тренду розвитку суспільства, на якому, за висловом академіка Л. Руденка, директора Інституту географії НАН України, перебувала у радянський час (Руденко 2014, с. 3).

Видатною дослідницею топоніміки столиці України – Києва була Лідія Антонівна Пономаренко (16.02.1922 – 03.12.2013). Впродовж 43 років вона входила до складу київської міської Комісії з питань найменувань та пам'ятних знаків, її науковий доробок представлено у більш ніж 300 наукових публікацій з історії київських вулиць, карт та планів Києва, інших міст і місцевостей. Перші публікації з топографії та історичного картознавства вона надрукувала у другій половині 1960-х років. А згодом, працюючи в Інституті історії АН УРСР, збирала та вивчала картографічні джерела архівів та бібліотек Києва та інших міст СРСР. «Плани та описи Києва середини XVII–XIX ст.» були темою її дисертаційного дослідження (яке вона не захистила). Яскравою сторінкою біографії дослідниці є розшук у 1971 р. цензорського екземпляру рукопису М. Берлінського «История города Киева от основания его до настоящего времени» (1802) у Науковій бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедрина (Ленінград). Зібрані нею впродовж життя матеріали представлені у збірнику «Карты і плани в джерелознавчих студіях Лідії Пономаренко» (К., 2012), в якій представлені описи картографічних фондів Інституту рукопису Наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського та історичних карт і планів території України у різних рукописних зібраннях (Карты і плани в джерелознавчих студіях 2012). І в наукових працях, і практичній діяльності з питань перейменувань площ і вулиць столиці України Л. Пономаренко відстоювала принципи найменування відповідно до історичних назв місцевостей, де вони пролягають,

увічнення у топоніміці Києва його видатних мешканців, перейменування вулиць тоталітарної доби на користь назв історичного походження. «Географічні назви з'явилися ще на початку цивілізації, задовго до виникнення писемності. Спочатку дістали ймення долини, гори, водойми, а згодом поселення, вулиці. Вони, як новонароджені, не обирають собі імен. Дітям їх дають батьки, а місцевості споконвіку називав народ» (Пономаренко 2012, с. 6).

Важливе значення для практичної роботи з питань перейменувань має довідникова література. Окремі з цих видань стали «настільними книгами» держслужбовців та членів Комісії з питань найменувань Київської міської ради. До переліку особливо важливих книг належить довідник «Вулиці Києва» (К., 1995), підготовлений А. Кудрицьким, Л. Пономаренко та О. Різником. У книзі міститься інформація про більш ніж 2 тис. вулиць, провулків, площ та місцевостей Києва станом на 1 березня 1995 року. Цінним є список вулиць, провулків і площ, що зникли з карти Києва у 1970–1990-х роках.

Наступне видання Л. Пономаренко та О. Різника «Київ. Короткий топонімічний довідник» (К., 2003) базувалося на історії походження назв місцевостей Києва, які становлять найбільший інтерес щодо походження назв та історичної долі (Пономаренко, Різник 2003). У довіднику представлено більше 250 статей. Черговий науково-популярний довідник авторства Л. А. Пономаренко та Л. М. Серенкова «Київ. Історія в географічних назвах. Площі, вулиці, провулки – короткі нариси» вийшов друком у 2007 р.

Систематизації знань з топоніміки Києва сприяла поява електронної книги «Київ. Історична енциклопедія. З найдавніших часів до 1917 р.». В енциклопедії представлено 600 статей з історії київських вулиць та місцевостей, 100 карт-реконструкцій міста та околиць, 800 біографій видатних киян та гостей міста та ін. Упорядниками енциклопедії є О. Немировський, Д. Вортман, Н. Фурманова (Київ, історична енциклопедія).

Окремі дискусійні питання походження київських топонімів розкриваються у публікаціях О. Толочка «Замітки з історичної топографії домонгольського Києва», де на основі аналізу літописної спадщини, наприклад, уточняється місце розташування гори Щекавиці і Могили Олегової. (Толочко 1997). Походження окремих топонімів Києва пізньосередньовічної доби (Біскупщина, Софійська слобода) представлено у праці С. Климовського (Климовський 2002).

Києвознавство в ці роки поповнилося низкою праць М. Б. Кальницького з історії стародавніх місцевостей Києва (Поділ, Верхнє місто) (Кальницький 1998; Кальницький 1996), путівниками по Києву у співавторстві з В. Киркевичем та М., А. Григоруком (Кальницький, Крикевич & Грицик 2001; Кальницький & Григоруку 2002). Доля зруйнованої архітектурної спадщини вулиць Києва вперше була представлена у путівнику К. Третьяка (Третьяк 1998).

Після Помаранчевого Майдану відмова від назв тоталітарної доби стала ще більш актуальною. Необхідно було подолати свідоме затягування цих змін державними структурами різних рівнів та політичними колами, підсилити державну топонімічну політику організаційно та концептуально.

Розпочався *другий етап* в реалізації державної топонімічної політики (2004–2013 рр.), специфіку та загальне спрямування якого визначив Закон України «Про географічні назви» від 31 травня 2005 р. № 2604-IV, ухвалений з метою вдосконалення унормування географічних назв, управління топографічно-геодезичною сферою та картографічною діяльністю.

Законом передбачалося створення та ведення Державного реєстру географічних назв (повноваження Державного агентства земельних ресурсів України). Даний реєстр призначався для забезпечення потреб органів державної влади та місцевого самоврядування, громадян в офіційній інформації про назви географічних об'єктів, їх однакового усталеного вживання в нормативних правових актах, у кореспонденції, на картах та збереження історичних назв як частини історико-культурної спадщини України (Державний реєстр географічних назв). На виконання Закону було ухвалено низку постанов Кабінету Міністрів України: «Положення про Міжвідомчу науково-методичну раду з питань географічних назв» № 543 від 19.04.2006; «Положення про Державний реєстр географічних назв» (№ 622 від 11.05.2006); Порядок проведення експертизи пропозицій та рішень органів державної влади щодо найменування або перейменування географічних об'єктів, (№ 1166 від 04.11.2009). Ці завдання було покладено на Державну службу геодезії, картографії та кадастру (Укргеодезкартографія), що діяла як урядовий орган у складі Міністерства охорони навколишнього природного середовища України.

Замість Національної ради з географічних назв, була створена Міжвідомча науково-методична рада з питань географічних назв – постійно діючий дорадчий орган у сфері розроблення і визначення основних принципів встановлення та унормування географічних назв, яка діяла при Державній службі геодезії, картографії та кадастру у 2006–2015-х роках. Раду очолював голова цієї служби, до складу входили представники міністерств та відомств України (Мінприро-

ди, Міноборони, Національної академії наук та ін.). До компетенції Міжвідомчої науково-методичної ради з питань географічних назв входило, зокрема, участь у підготовці пропозицій щодо формування напрямів державної політики з встановлення, унормування, обліку, реєстрації, використання та збереження географічних назв, розгляд пропозицій щодо найменування та перейменування географічних об'єктів.

З 1 липня 2009 р. відповідно до постанови Кабінету Міністрів України вступив у силу Кодекс усталеної практики Державної служби геодезії, картографії та кадастру «Структура та зміст Державного реєстру географічних назв». У Кодексі узагальнено та деталізовано структуру реєстру, визначено порядок формування його бази даних та джерела інформації про географічні назви України та зарубіжних країн та ін. (Кодекс усталеної практики... 2010). Державний реєстр географічних назв складається з двох частин: відомості про назви географічних об'єктів, що знаходяться на території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України; відомості про назви географічних об'єктів, що знаходяться на території інших країн та використовуються в Україні, а також географічних об'єктів Землі, відкритих чи досліджених українськими дослідниками і вченими. Державний реєстр формується, зокрема, на основі збору, аналізу і систематизації відомостей про географічні назви та географічні об'єкти з різних джерел (Кодекс усталеної практики 2010, с. 4).

Існуючі на той час інструкції та кодекси були узагальнені Державним науково-виробничим підприємством «Картографія» у вигляді «Топонімічних настанов для видавців карт та інших видавництв» (2010). У цьому документі представлено основні принципи та правила унормування і написання українських географічних назв українською мовою та українською латиною на картах, у словниках довідниках, навчальних посібниках та інших матеріалів відповідно до правил українського правопису.

У 2010 р. зусиллями науковців Інституту історії України НАН України в рамках видання бібліографічної енциклопедії «Історія міста Києва від найдавніших часів до 2000 року», що складається з 3-х томів та 14 книг, представлено 35 тис. різних джерел, що хронологічно охоплюють період від XVII ст. до 2000 року. В рамках видання другого тому «Матеріальна та духовна культура Києва» підготовлено Науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Райони і вулиці Києва» (книга 8). У виданні було проаналізовано книжкові та періодичні видання, що вийшли в Україні та за її межами та висвітлюють історію вулиць і районів міста. Представлені джерела зібрані, в основному з періодичної преси, при цьому особлива увага приділена матеріалам, які відносяться до найменування та перейменування вулиць. У покажчику представлені документи про назви вулиць в часи Русі, пізнього середньовіччя, буремних періодів революцій, війн та окупацій. Бібліографічний покажчик складається з 3-х розділів. Перший – «Загальні праці» – містить джерела про карти міста, реконструкцію старих районів, приєднання передмість, зміну управління Києвом; у розділі «Райони» зібрані джерела, які висвітлюють територіальні кордони, історію будівництва районів і прокладання нових вулиць. Розділ «Вулиці» містить інформаційні матеріали про дати заснування, зміну назв, сучасні найменування. (Дехтярьова 2010, с. 5).

У ці роки вийшли друком невеликі, але інформативні і нові за добором назв довідники С. Вакулишина «Околиці Києва» (2009) та «Топонімія Києва ХХ ст.» (К., 2014), які є результатом досліджень автора впродовж тридцяти років. У довіднику «Топонімія Києва ХХ ст.» представлено 980 географічних об'єктів (900 назв), які існували у Києві у ХХ столітті, вперше систематизовано близько 170 одиниць макротопонімів (назв адміністративних одиниць, значних урбаністичних об'єктів та ін.) (Вакулишин 2014; Вакулишин 2009).

Потреби перейменувань назв вулиць тоталітарної доби вимагали більш детальних знань про історію походження вулиць та їхніх назв, пояснення, як топоніміка віддзеркалює трагічні сторінки суспільно-політичного розвитку, на чому базувалися рішення з питань перейменувань.

Поява праць з державної топонімічної політики, зокрема таких науковців, як О. Різник, віддзеркалювала нагальну потребу в науковому осмисленні топонімічних процесів в контексті державної політики та управління (Різник 2007).

Однією з перших спроб розглянути взаємозв'язок між біографією особи, та підставами для найменування її іменем вулиці зроблено у довіднику «Назви вулиць Києва в конфлікті ідеологій» (К., 2009). Поява праць такого типу мала підсилити аргументацію щодо нагальної необхідності змінити радянський тоталітарний простір, насичений іменами осіб, які здійснювали політику репресій, ліквідації та дискредитації українського народу і ніяк не були пов'язані з Києвом (Назви вулиць Києва 2009).

В роки після Помаранчевої революції великий вплив на суспільно-політичний стан суспіль-

ства мало ухвалення Закону «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» (№ 50 від 28.07.2006). На порядок денний постало питання про відновлення та збереження національної пам'яті українського народу, встановлення історичної справедливості, забезпечення доступу наукових та громадських установ, вчених до архівних та інших джерел, що стосуються питань Голодомору.

На момент подій революції Гідності топонімічний простір Києва, як інших міст України ще був насичений назвами більшовицької ідеології, іменами другорядних радянських партійних і державних керівників, на позбавлення від яких не вистачало у місцевих органах влади ні політичної волі, ні рішучості.

В умовах анексії Криму та початку російської агресії на Сході Україні розпочався прискорений процес ліквідації залишків назв тоталітарної доби. І, відповідно, розпочався третій етап (2014 р. – 24.02.2022) державної топонімічної політики. Його основою став Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (№317-VIII від 9.04.2015.). Законом заборонялося присвоєння географічним об'єктам імена або псевдоніми осіб, які займали керівні посади в комуністичній партії, назви вищих органів влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних республік, крім випадків, пов'язаних з розвитком української науки та культури; імена осіб, які працювали у радянських органах безпеки, назви, пов'язані з діяльністю компартії, встановленням радянської влади на території України та ін.

Маже одночасно, був ухвалений Закон «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» (№316-VIII від 09.04. 2015). Цим законом визначено перелік органів влади, організацій, структур та формувань, члени яких відіграли головну роль у проголошенні незалежності, зокрема Української Народної Республіки, Директорії, Гетьманату, ЗУНР, Східно-Лемківської Республіки та Гуцульської Республіки, Карпатської України, УВО, ОУН, повстанських організацій 1917–1930 рр. (Холодноярська, Медвінська, республіки, Волинська повстанська армія), УПА, Українська Гельсінська група та ін. Закон націлив суспільство на всебічне вивчення історії боротьби за незалежність України, підвищення поінформованості суспільства, увічнення пам'яті борців за незалежність України у назвах об'єктів топонімії населених пунктів, назвах географічних об'єктів. (Про правовий статус та вшанування пам'яті 2015). На основі цього Закону були внесені зміни у попередні законодавчі акти, зокрема і до Закону «Про географічні назви», відповідно до якого перейменування географічного об'єкту здійснюється у випадку необхідності приведення назви цього об'єкту до вимог даного Закону.

Ці документи надали поштовх до одночасного позбавлення топонімічного простору назв та імен, пов'язаних з більшовицьким тоталітарним режимом та увічнення борців за незалежність України, які відіграли головну роль у відновленні незалежності. В рамках декомунізації, тільки впродовж 2015–2016 рр., в Україні було перейменовано 51 тис. об'єктів топоніміки (вулиці, площі, сквери), 991 населений пункт, демонтовано близько 2.5 тис. пам'ятників (Онищенко 2023). У Києві в результаті рішень Київської міської ради впродовж 2014–2020 рр. було перейменовано 226 таких назв (Перелік вулиць у Києві).

В цей же період активізувалося наукове осмислення державної топонімічної політики. У 2019 р. за підтримки Київської міської адміністрації вийшов друком збірник документів і матеріалів Н. Терес і Л. Іваницької «Тоталітарна топоніміка радянських вулиць Києва в особах», матеріали якого були зібрані майже 10 років тому (Терес & Іваницька 2019).

Науковці активно підключилися до осмислення процесів декомунізації та повернення історичних назв (Дрогушевська 2017), аналізу динаміки процесів перейменування (Андрійчук 2021). Новий зміст перейменування представлений у довіднику Д. Данильчука «Про кого розповідають назви київських вулиць» (2020), де упорядник зібрав дані про 230 нових героїв київських улиць, імена яких з'явилися на мапі Києва за останні 30 років. Популяризації тематики та посиленню інтересу до історії київських вулиць сприяла книга С. Машкевича «Улицы Киева. Ретропутешествие» (2015).

Початок російської агресії проти України відкрив *четвертий етап* у здійсненні державної топонімічної політики (від 24.02.2022). Він характеризується відмовою від топонімічних назв, які пов'язані з колонізаційним минулим, з іменами російських і радянських діячів, історичних подій країни-агресора. У державній топонімічній політиці воєнної доби став домінувати дерусифікаційний та деколонізаційний дискурс. За даними програми «Transparent cities /Прозорі міста» Київська міська влада з початку війни перейменувала 237 топонімів та увічнила пам'ять українських героїв минулих років та сучасної російсько-української війни. Агресія та злочини РФ проти України надали потужний поштовх процесу дерусифікації, який в ширшому аспекті можна розглядати як деколонізацію топонімічного простору. На відміну від попередніх етапів

реалізації державної топонімічної політики, він знаходить одноставну підтримку серед громадян, представників виборних органів влади і адміністрацій міст і сіл України. Це повністю відповідає загально світовим трендам позбавлення ознак колоніальної залежності в топонімічних назвах в багатьох країнах світу.

Список джерел та літератури

- Odaloš, P., 1996, Urbanonymá v procese spoločenských zmien 90. rokov v európskych postsocialistických krajinách. In: Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti. Materiály z onomastického kolokvia (Banská Bystrica, 3–5 septembra 1996). Ed. M. Majtán. Banská Bystrica; Bratislava: UMB – JÚLŠ SAV, 80–97.
- АНДРІЙЧУК, М. М., 2021, Дискурс пам'ятей в назвах київських вулиць та площ (2014–2020), Обрії друкарства, 1(9), 193–216.
- В'ЯТРОВИЧ, В., 2015, Декомунізація чи академічна дискусія? Критика. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/articles/dekomunizatsiya-i-akademichna-dyskusiya>.
- ВАКУЛИШИН, С., 2009, Околиці Києва: документально-публіцистична збірка. К.: Географіка, 2009.
- ВАКУЛИШИН, С., 2014, Топонімія Києва ХХ ст. К.: Центр ДЗК.
- ВЕРБИЧ, С. О., 2019, Українська ономастична комісія напередодні 60-річного ювілею: підсумки роботи й перспективи діяльності, Мовознавство. № 1, 61–70.
- Вулиці Києва. Довідник. За ред. А. Кудрицького. 1995. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- ДАНИЛЬЧУК, Д., 2020, Про кого розповідають назви вулиць. Київські перейменування 1988–2019 років. Довідник. К.: Кліо.
- Державний реєстр географічних назв. Державна служба України з питань геодезії картографії та кадастру. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://land.gov.ua/derzhavnyi-reiestr-heohrafichnykh-nazv/>
- ДЕХТЯРЬОВА, Н., 2010, Передмова. У: Смолій В., ред., Історія міста Києва з найдавніших часів до 2000 року: Наук.- допом. бібліогр. покажч. у виданнях XVII ст. – 2000 р.: Т. II, Кн. 8. С. 5. К.: Інститут історії АН України; 5–8.
- ДРОГУШЕВСЬКА, І. 2017, Декомунізації топонімії: концепція повернення історичних назв на карту України, Проблеми безперервної географічної освіти та картографії. Збірник наукових праць. Вип. 26; 22–27.
- Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» № 316-VIII, від 09.04.201. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/dokumenty/normatyvno-pravovi-akty-rozrobieni-v-instituti/zakony/zakon-ukrayiny-pro-pravovyy-status-ta-vshanuvannya-pamyati-borciv-za-nezalezhnist-ukrayiny-u-xx-stolitti-no316-viii-vid-09042015>.
- ЗУБКО, А., 2007. Українська ономастика: здобутки і проблеми. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. праць. Вип. 15; 262–281.
- КАЛЬНИЦЬКИЙ, М., ГРИГОРУК, А., 2002, Прогулка по Києву. К.: Балтия-Друк.
- КАЛЬНИЦЬКИЙ, М., 1996, Подол: путеводитель. К.: Укрреклама.
- КАЛЬНИЦЬКИЙ, М., 1998, Верхний город. К.: Укрреклама.
- КАЛЬНИЦЬКИЙ, М., КИРКЕВИЧ, В., ГРИЦИК, М., 2001, Київ: Туристичний путівник. Київ-Львів: Центр Європи.
- Карти і плани в джерелознавчих студіях Лідії Пономаренко (з описом картографічних джерел Інституту рукопису НБУ імені В. І. Вернадського та додатком відомостей про карти і плани з історії України в російських архівних та рукописних зібраннях). Упоряд. А. В. Пивовар. К.: Академперіодика, 2012.
- Київ. Історична енциклопедія. З найдавніших часів до 1917 р. Упоряд.: Немировський О., Вортман Д., Фурманова Н. Диск. 3 Медіа, 2000.
- КЛИМОВСЬКИЙ, С. І., 2002, Соціальна топографія Києва ХІ – середини ХVІІ століття. К.: Стилос.
- Кодекс усталеної практики Державної служби геодезії, картографії та кадастру. Топонімічні настанови (для видавців карт та інших видавців). К.: Укршеодезкартографія, 2010.
- МАШКЕВИЧ, С. В., 2015, Улицы Киева. Ретропутешествие. Харків: Фоліо,
- МІЖЕТНІЧНІ зв'язки в українській антропонімії ХVІІ ст., 1989, («Реєстри всього війська Запорозького» 1649 р. і мовно-територіальні контакти. (Непокупний А. П., Отін Є. В., Горська Є. В. та ін.). Відп. ред. А. П. Непокупний. К.: Наук. думка.
- Назви вулиць Києва у конфлікті ідеологій. Навчально-методичний довідник, 2009, За ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. К.

ОНИЩЕНКО, В., Декомунізація та дерусифікація назв: як змінюються українські міста; [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://transparentcities.in.ua/articles/derusyifikatsiia-ta-dekomunizatsiia-nazv-yak-zminiuiutsia-ukrainski-mista>

ПЕРЕЛІК вулиць у Києві, які перейменовані протягом 2014–2020 років. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dsk.kyivcity.gov.ua/content/pereymenuvannya-vulyc-dekomunizaciya.html>

ПОНОМАРЕНКО Лідія Антонівна – історик, киевознавець, топоніміст: (до 90-річчя від дня народження): біобібліограф. покажч. Авт.-упоряд.: Вовк Л. П., Єфіменко Г. В., Новицька А. І. НАН України, Ін-т історії України; ДЗ «Національна історична бібліотека України». К., 2012.

ПОНОМАРЕНКО, Л., РІЗНИК, О., 2003, Київ. Короткий топонімічний словник. К.: Павлім, 2003.

Про правовий статус та вшанування борців за незалежність України у ХХ столітті. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 25, ст. 190.

Про утворення Національної ради з географічних назв. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 1993. № 783.

Про утворення топонімічної комісії при Президії Верховної Ради України. Постанова Президії ВР України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 20. Ст. 215. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [ljcsnegehttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3084-12#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3084-12#Text)

РІЗНИК, О., Топонімічний ландшафт Києва і проблеми державної топонімічної політики. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://tram.mashke.org/files/AMY/books/riznik_topolandshaft_2007.pdf

РУДЕНКО, Л., 2014, Важливий екскурс в історію міста. Передмова. У: С. Вакулишин. Топонімія Києва ХХ ст. К.: Центр ДЗК. 3–4.

ТАРАНОВА, Н., 2006, Основні етапи розвитку топонімії як науки // Історія географія та історична географія. Наукові записки. № 2. 19–26.

ТЕРЕС, Н. В., ІВАНИЦЬКА Л. В., 2019, Тоталітарна топоніміка радянських вулиць Києва в особах. Документи і матеріали К.: Саміт-книга, 2019.

ТЕРЕС, Н., 2013, Перейменування вулиць Києва: тоталітарна спадщина і сучасність, *Miscellanea Posttotalitariana Wratislaviencia*. № 1. 79–83.

ТОЛОЧКО, О., 1997, Замітки з історичної топографії домонгольського Києва. Київська старовина. № 5. 152–167; № 6; 144–163.

ТРЕТЯК, К. О., 1998, Київ. Путівник по зруйнованому місту. К.: РВЦ «Київський університет».

References

ANDRIYCHUK, M. M., 2021, *Dyskurs pamiatei v nazvakh kyivskykh vulyts ta ploshch (2014–2020)* [Discourse of monuments in the names of Kyiv streets and squares (2014–2020)]. *Obrii drukarstva*, 1 (9), 193–216. [In Ukrainian].

DANYLCHUK, D., 2020, *Pro koho rozpovidaiut nazvy vulyts. Kyivski pereimenuvannia 1988–2019 rokiv* [About whom the names of the streets tell. Kyiv renamings of 1988–2019. Directory]. *Dovidnyk*. К.: Klio. [In Ukrainian]

DEKHTIAROVA, N., 2010, *Peredmova* [Foreword]. U: Smolii V., red., *Istoriia mista Kiyeva z naidavnishykh chasiv do 2000 roku: Nauk.-dopom. bibliohr. pokazhch. u vydanniakh KHUII st.– 2000 r.*: Т. II, Kn. 8. S.5. К.: Instytut istorii AN Ukrainy. 5–8. [In Ukrainian].

Derzhavnyi reestr heohrafichnykh nazv. Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan heodezii, kartohrafii ta kadastru. [Online]. Available from: <https://land.gov.ua/derzhavnyi-reiestr-heohrafichnykh-nazv/> [In Ukrainian].

DROHUSHEVSKA, I. 2017, *Dekomunizatsii toponimii: kontseptsiiia povnennia istorychnykh nazv na kartu Ukrainy* [Decommunization of toponymy: the concept of returning historical names to the map of Ukraine]. *Problemy bezperervnoi heohrafichnoi osvity ta kartohrafii. Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 26.* 22–27. [In Ukrainian].

KALNYTSKYI, M., 1996, *Podol: putevoditel* [Podol: a guide]. К.: Ukrreklama. [In Russian].

KALNYTSKYI, M., 1998, *Verkhni horod* [Upper city]. К.: Ukrreklama. [In Russian].

KALNYTSKYI, M., HRYHORUK, A., 2002, *Prohulka po Kyevu.* [Walk around Kyiv]. К.: Baltia-Druk. [In Russian].

KALNYTSKYI, M., KYRKEVYCH, V., HRYTSYK, M., 2001, *Kyiv: Turystychnyi putivnyk* [Kyiv: Tourist guide]. Kyiv-Lviv: Tsentrv Evropy. [In Ukrainian].

KARTY I PLANY v dzhereloznavchykh studiiakh Lidii Ponomarenko, 2012, (z opysom kartohrafichnykh dzherel Instytutu rukopysu NBU imeni B. I. Vernadskoho ta dodatkom vidomosteï pro karty i plany z istorii

Ukrainy v rosiyskykh arkhivnykh ta rukopysnykh zibranniakh) [Maps and plans in the source studies of Lydia Ponomarenko (with a description of the cartographic sources of the Institute of Manuscripts of the NBU named after B. I. Vernadsky and an appendix of information about maps and plans from the history of Ukraine in Russian archival and manuscript collections)]. Uporyadn. A. V. Pyvovar. K.: Akadempriodyka. [In Ukrainian].

KLYMOVSKIY, S. I., 2002, Sotsialna topohrafiia Kyeva XI – seredyny XVII stolittia [Social topography of Kyiv in the 11th – mid-17th centuries]. K.: Stylos. [In Ukrainian].

KODEKS ustalenoj praktyky Derzhavnoi sluzhby heodezii, kartohrafiy ta kadastru. Toponimichni nastanovy (dlya vydavtsiv kart ta inshykh vydavtsiv) [Code of established practice of the State Service of Geodesy, Cartography and Cadastre. Toponymic guidelines (for map publishers and other publishers)]. K.: Ukrsheodezskartohrafiia, 2010. [In Ukrainian].

KYIV. Istorychna entsyklopediia. Z naidavnishykh chasiv do 1917 r. [Kyiv. Historical encyclopedia. From the earliest times to 1917]. Uporyad.: Nemyrovskiy O., Vortman D., Furmanova N. Dysk. 3 Media, 2000. [In Ukrainian].

MASHKEVYCH, S. V., 2015, Ulytsy Kyeva. Retroputeshestvie [Streets of Kyiv]. A retro trip. KH.: Folio. [In Russian].

MIZHETNICHNI zviazky v ukrainskii antroponimii XVII st. («Reestry vsoho viyska Zaporozkoho» 1649 r. i movno-terytorialni kontakty [Inter-ethnic ties in Ukrainian anthroponymy of the 17th century. («Registers of the entire Zaporizhzhya army» in 1649 and linguistic and territorial contacts] [Nepokupnyi A. P., Otin Ye. V., Horska Ye. V. ta in.]; vidp. red. A. P. Nepokupnyi. K.: Nauk. dumka. [In Ukrainian].

NAZVY vulyts Kyeva u konflikti ideolohii. Navchalno-metodychnyi dovidnyk, 2009, [Kyiv street names in the conflict of ideologies. Educational and methodological guide]. Za red. A. P. Kotsura, N. V. Teres. K. [In Ukrainian].

ODALOŠ, P., 1996, Urbanonymá v procese spoločenských zmien 90. rokov v európskych postsocialistických krajinách. In: Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti [Urbanonymia in the process of social changes of the 90s in European post-socialist countries]. Materiály z onomastického kolokvia (Banská Bystrica, 3–5 septembra 1996). Ed. M. Majtán. Banská Bystrica; Bratislava: UMB – JÚLŠ SAV, 80–97. [In Slovak].

ONYSHCHENKO, V., Dekomunizatsiia ta derusyfikatsiia nazv: yak zminiuyutsia ukrainski mesta [Decommunization and De-Russification of Names: How Ukrainian Cities Change]. [Online]. Available from: <https://transparentcities.in.ua/articles/derusyfikatsiia-ta-dekomunizatsiia-nazv-yak-zminiuyutsia-ukrainski-mesta>. [In Ukrainian].

PERELIK vulyts u Kyevi, yaki pereimenovani protiahom 2014–2020 rokiv [List of streets in Kyiv that were renamed during 2014–2020]. [Online]. Available from: <https://dsk.kyivcity.gov.ua/content/pereymenuvannya-vulyc-dekomunizaciya.html> [In Ukrainian].

PONOMARENKO Lidia Antonivna – istoryk, kyevoznavec, toponimist: (do 90-richchii vid dnia narodzhennia): biobibliografychnyi pokazhchyk, 2012, [Lidia Antonivna Ponomarenko – historian, Kyiv expert, toponymist: (to the 90th anniversary of her birthday): bio-bibliographic index]. Avt.-uporyad.: Vovk L. P., Efimenko H. V., Novytska A. I.; NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy; DZ «Natsionalna istorychna biblioteka Ukrainy». K. [In Ukrainian].

PONOMARENKO, L., RIZNYK, O., 2003. Kyiv. Korotkyi toponimichnyi slovnyk [Kyiv. Short toponymic dictionary]. K.: Pavlim, 2003. [In Ukrainian].

PRO PRAVOVYI STATUS ta vshanuvannia bortsiv za nezalezhnist Ukrainy u XX stolitti [About the legal status and commemoration of the fighters for the independence of Ukraine in the 20th century]. Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2015, № 25, st. 19. [In Ukrainian].

PRO UTVORENNIA NATSIONALNOI RADY z heohrafichnykh nazv [On the formation of the National Council on Geographical Names]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 veresnia 1993. № 783. [In Ukrainian].

PRO UTVORENNIA TOPONIMICHNOI KOMISIII pry Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainy [On the formation of a toponymic commission under the Presidium of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Postanova Prezydii VR Ukrayiny. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1993, № 20. St. 215. [Online]. Available from: [ljcnegehttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3084-12#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3084-12#Text) [In Ukrainian].

RIZNYK, O., Toponimichnyi landshaft Kyeva i problemy derzhavnoi toponimichnoi polityky [Toponymic landscape of Kyiv and problems of state toponymic policy]. [Online]. Available from: http://tram.mashke.org/files/AMY/books/riznik_topolandshaft_2007.pdf [In Ukrainian].

RUDENKO, L., 2014, Vazhlyvi ekskurs v istoriiu mesta. Peredmova [An important excursion into the history of the city. Preface]. U: S. Vakulyshyn. Toponimiia Kyeva KHKH st. K.: Tsent DZK. 3–4. [In Ukrainian].

TARANOVA, N., 2006, Osnovni etapy rozvytku toponimiyi yak nauky. Istoriya heohrafiya ta istorychna heohrafiya [The main stages of the development of toponymy as a science. Naukovi zapysky]. № 2; 19–26. [In Ukrainian].

TERES, N. V., IVANYTSKA, L. V., 2019, Totalitama toponimika radianskykh vulyts Kyeva v osobakh. Dokumenty i materialy [Totalitarian toponymy of Soviet streets of Kyiv in persons. Documents and materials]. K.: Samit-knyha. [In Ukrainian].

- TERES, N., 2013, Pereimenuvannia vulyts Kyeva: totalitarna spadshchyna i suchasnist [Renaming the streets of Kyiv: totalitarian heritage and modernity]. Miscellanea Posttotalitariana Wratislaviencia. № 1; 79–83. [In Ukrainian].
- TOLOCHKO, O., 1997, Zamitky z istorychnoi topohrafii domonholskoho Kyeva [Notes on the historical topography of pre-Mongol Kyiv]. Kyivska starovyna. № 5. 152–167; № 6. 144–163. [In Ukrainian].
- VAKULYSHYN, S. 2014, Toponimiiia Kyeva XX st. [Toponymy of Kyiv in the 20th century]. K.: Tsentr DZK. [In Ukrainian].
- VAKULYSHYN, S., 2009, Okolytsi Kyeva: dokumentalno-publitsystychna zbirka [Neighborhoods of Kyiv: a documentary-journalistic collection]. K.: Heohrafika. [In Ukrainian].
- VERBYCH, S. O., 2019, Ukrainska onomastychna komisiia naperedodni 60-richnoho yuvileiu: pidsumky roboty u perspektyvi diyalnosti [Ukrainian onomastic commission on the eve of the 60th anniversary: results of work and prospects of activity]. Movoznavstvo. № 1. 61–70. [In Ukrainian].
- VIATROVYCH, V., 2015, Dekomunizatsiia chy akademichna dyskusiiia? [Decommunization or an academic discussion?]. Krytyka. [Online]. Available from: <https://krytyka.com/ua/articles/dekomunizatsiya-i-akademichna-dyskusiya> [In Ukrainian].
- VULYTSI Kyeva. Dovidnyk. Za red. A. Kudrytskoho, 1995, [Streets of Kyiv. Directory]. By editor. A. Kudrytskyi. K.: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana. [In Ukrainian].
- ZAKON UKRAINY «Pro pravovyi status ta vshanuvannia pamiati bortsiv za nezalezhnist Ukrainy u XX stolitti» [Law of Ukraine «On the legal status and commemoration of the fighters for the independence of Ukraine in the 20th century»] № 316-VIII, vid 09.04.2015. [Online]. Available from: <https://uin.gov.ua/dokumenty/normatyvno-pravovi-akty-rozrobleri-v-instituti/zakony/zakon-ukrayiny-pro-pravovyy-status-ta-vshanuvannya-pamyati-borciv-za-nezalezhnist-ukrayiny-u-xx-stolitti-no316-viii-vid-09042015> [In Ukrainian].
- ZUBKO, A., 2007. Ukrainska onomastyka: zdobutky i problemy [Ukrainian onomastics: achievements and problems]. Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannya teorii ta metodyky: Zb. nauk. prats. Vyp. 15; 262–281. [In Ukrainian].

Державна топонімічна політика та сучасне києвознавство

Стаття присвячена формуванню державної топонімічної політики в роки незалежної України, характеристиці суті, основних складових топонімічної політики та особливостей її реалізації в умовах суспільно-політичного транзиту. Наголошується, що топонімічна політика реалізовувалася в умовах падіння радянського тоталітарного режиму, впровадження курсу на декомунізацію та дерусифікацію, а в кінцевому результаті – деколонізацію суспільного простору. Акцентується увага на міжнародному аспекті цієї теми, здобутках української ономастики у другій половині ХХ століття, діяльності Української ономастичної комісії, необхідності активізації її діяльності у зв'язку реалізацією сучасних завдань найменувань та перейменувань. В статті охарактеризовані чотири етапи державної топонімічної політики та їх інституціональне забезпечення. Прослідковано науково-теоретичне та практичне забезпечення цієї політики в контексті києвознавчих досліджень.

Ключові слова: державна топонімічна політика, Київ, декомунізація, дерусифікація, києвознавство

Nataliia Teres, Candidate of historical science, Associate Professor, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Наталія Терес, кандидат історичних наук, доцент, історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2801-3594>

Received: 25.04.2023

Advance Access Published: June, 2023